

УДК 347.1

**РОЗМЕЖУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ВІДМОВА ВІД ПРАВА»
ТА «ВІДМОВА ВІД ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА»
DIFFERENTIATION OF CATEGORIES OF «WAIVER OF RIGHT»
AND «WAIVER FROM REALIZATION OF RIGHT»**

Уразова Г.О.,

аспірант кафедри цивільного права № 1

Національного університету «Юридичної академії України імені Ярослава Мудрого»

У статті досліджується правова природа категорій «відмова від права» та «відмова від здійснення права» з метою подальшого їх відмежування, наведено підходи цивілістичної науки щодо розуміння вищезазначених категорій, сформульовані основні критерії їх розмежування.

Ключові слова: відмова від права, відмова від здійснення права, суб'єктивне цивільне право, дія, правочин.

В статье исследуется правовая природа категорий «отказ от права» и «отказ от осуществления права» с целью дальнейшего их отличия, демонстрируются подходы цивилистики относительно понимания вышеупомянутых категорий, сформулированы основные критерии их разграничения.

Ключевые слова: отказ от права, отказ от осуществления права, субъективное гражданское право, действие, сделка.

The article examines the legal nature of the categories «waiver of right» and «waiver from realization of right» with the purpose of their further differentiation, demonstration the approaches civil law regarding the understanding of the above categories, the basic criteria for their distinction.

Key words: waiver of right, waiver from realization of right, subjective civil law, act, transaction.

Необхідність розгляду понять «відмова від права» та «відмова від здійснення права» викликана тим, що у практичній діяльності ці категорії інколи ототожнюються. Це обумовлено станом цивільного законодавства, відсутністю належного їх тлумачення та чіткого розмежування. Як наслідок, це призводить до змішування та неадекватного виокремлення цих понять у правозастосовній діяльності.

У науці цивільного права зазначених аспектів торкалися такі вчені, як: Л. Еннексерус [1], В. Яковлев [2], Д. Мейер [3], Р. Халфіна [4], Ю. Гамбаров [5], І. Спасибо-Фатєєва [6] та ін. Проте залишилися спірними деякі питання, які є важливими для практики, що послуговували поштовхом для цієї статті, в якій робиться спроба дати на них відповіді через з'ясування правової природи категорій «відмова від права» та «відмова від здійснення права» задля їх відмежування під час застосування відповідних правових механізмів. Це надасть можливість уникнути помилок у судовій та правозастосовній діяльності.

Відмова від права – це розпорядження особою своїм суб'єктивним цивільним правом. Л. Еннексерус зауважує, що відмова від права є однією з підстав його втрати (припинення). Проте не є відмовою від права його втрата, що викликана дією, яка на це не спрямована [1, с. 99].

У науковій літературі зазначається, що припинення права може відбуватися: з ініціативи його суб'єкта, тобто право припиняється дією суб'єкта, спрямованою на це; або воно припиняється незалежно від нього внаслідок впливу будь-якого випадку. Наприклад, суб'єкт права відмовляється від нього або воно припиняється через знищення речі чи будь-якого випадку.

Тобто особа може здійснювати право на відмову, як і будь-які інші суб'єктивні цивільні права за власним роз-

судом. Прикладом відмови від речових прав може бути ст. 347 ЦК, що має назву «Відмова від права власності». Така можливість надається власнику з встановленням певних правил, яких він повинен дотримуватися для здійснення цього права. По-перше, особа може відмовитися від свого конкретного майнового права, наприклад, від права власності на рухоме майно шляхом викидання його. Для цього буде достатньо тільки фактичних дій власника. По-друге, що стосується відмови від права власності на майно, яке підлягає державній реєстрації, то в таких випадках власник повинен вчинити юридичні дії (необхідна його заява на підставі якої буде внесено відповідний запис до державного реєстру про припинення права власності).

Проте в деяких нормах ЦК такі диспозитивні дії обмежені. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 1060 умова договору про відмову від права на одержання вкладу на першу вимогу є нікчемною; ч. 1 ст. 1139 умова про відмову учасника від права на частину прибутку є нікчемною.

Таким чином, диспозитивність здійснення особою суб'єктивного цивільного права (реалізація права на відмову від права) в певних випадках у законодавстві регулюється імперативними нормами, які вказують на нікчемність відмови від деяких прав. Як зазначає І. Спасибо-Фатєєва, сама вказівка на нікчемність відмови від права свідчить, що відмова від права є правочином [6, с. 22]. Адже: (1) поняття «нікчемність» застосовується тільки щодо правочинів; (2) відмова від права – це реалізація особою суб'єктивного цивільного права шляхом здійснення певної дії, що спрямована на певні юридичні наслідки.

Отже, відмова від права – це реалізація особою свого суб'єктивного цивільного права. Це вольова дія особи,

спрямована на припинення цивільних прав, *тобто правочин*.

Ототожнювати відмову від здійснення права та відмову від права не можна.

В. Яковлев наголошує на тому, що кожен суб'єкт права на свій погляд вільний або використовувати надане йому право, або ні [2, с. 37]. Здійснення відбувається як у статичні так і у динаміці, в його русі та реалізації.

Словниковим тлумаченням терміну «здійснення» є привести право у стан його виконання, реалізувати щонебудь у дійсність [7, с. 399]. Синонімами слова «здійснення» є такі вирази, як «виконання», «втілення у життя», «реалізація». З цього очевидно, що загальний сенс наведених термінів полягає у русі, процесі.

Традиційно в науці цивільного права під поняттям здійснення цивільних прав розуміється реалізація передбачених законом або договором можливостей використовувати своє право на власний розсуд [8, с. 223]. В. Грібанов вважає, що здійснення права являє собою процес його реалізації у реальних, конкретних діях уповноваженої особи. При цьому відбувається реалізація можливостей певної поведінки, які надаються суб'єктивним правам [9, с. 215]. О. Садіков дає таке визначення: «здійснення (реалізація) цивільних прав – це вчинення учасниками майнового обігу тих дій, які передбачені нормами законодавства й умовами, що зв'язують їх договірними та іншими зобов'язаннями» [10, с. 74].

Таким чином, багато авторів акцентують увагу на *відносинах активного, динамічного характеру здійснення цивільних прав*.

Проте є й дещо інший підхід, прибічники якого зв'язують на існування різноманітних способів здійснення цивільних прав. Як зазначає Н. Матузов, дії можуть приймати різноманітні форми, тому однієї цієї вказівки не достатньо, потрібна конкретизація, уточнення – поділ загальної можливості на елементи [11, с. 145]. Інші науковці наголошують на важливості врахування спрямованості поведінки особи (дії чи бездіяльності) суспільних відносин, на досягнення бажаного юридичного та фактичного результату, і саме це й розуміється під здійсненням суб'єктивних цивільних прав.

Отже, варто прислухатися до акцентів, які робляться, що здійснення суб'єктивного цивільного права – це реалізація уповноваженою особою тих можливостей, які існують у неї в силу її суб'єктивного цивільного права, *шляхом діяльності (дії чи бездіяльності)*.

Проте основним зерном усвідомлення здійснення цивільних прав, здається, є *активна діяльність особи* – її суб'єкта.

Як зазначає Д. Мейер, дією називають виявлення волі. Воля, насамперед, – вроджена здатність людини, яка приймається як дещо дане, готове, – сила, що виявляється ззовні [3, с. 142]. Не здійснюючи своє право, уповноважена особа тим самим виражає свою волю. Виявленням волі є відмова від здійснення права протягом певного часу [4, с. 219].

Отже, дії залежать і відбуваються з волі осіб, проте *зовнішній вияв волі може бути не тільки дію, а й в певних випадках бездіянням*. Якщо останнє не байдуже відносно права, то воно є юридично значимим. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 205 ЦК у випадках, встановлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням.

Ще класики вважали, що дію (в юридичному сенсі) визнають, за загальним правилом, як прояв (чи здійснення) людської волі та розрізняють позитивну дію чи утримання від неї в залежності від того, виявляється воля в дії чи бездіяльності. Позитивна – полягає в наявному та активному здійсненні чогось; негативна (або утримання від дії) – у такому прояві волі, що міститься в утриманні від іншої будь-якої дії.

Втім, у цивілістичній науці існує думка, що утримання від дії також є дією, проявом волі особи. Д. Мейер зауважує, що головний початок будь-якої дії – «хочу»; проте і «не хочу» є також початком дії, оскільки в «небажанні» також висловлюється відоме визначення волі, тому для волі не має заперечення [3, 143]. Однак виникає запитання: у чому виявляється воля у цій негативній дії? Вважається, що ознака, за якою визнається негативна дія, полягає у тому, що особі необхідно було вчинити відому дію, проте вона не вчиняє її. Тобто тут є акт волі та її прояв назовні. Однак такий прояв полягає не у здійсненні позитивної дії, а в тому, що не виявляється предмету для спостереження. Отже, про існування негативної дії ми робимо висновок з відсутності позитивної.

Таким чином, дії прийнято поділяти на позитивні та негативні. Їх *спільною рисою* є те, що в них має свій вираз воля особи. *Головна відмінність* – позитивна дія полягає в активній поведінці особи, а негативна – завжди у пасивній поведінці, тобто у бездіяльності.

Відтак, можна прийти до висновків, що правова природа здійснення відмови від права виражається через активну поведінку – дію, що має наслідком припинення права в особи. Натомість пасивна її поведінка (бездіяльність), за загальним правилом, не веде до втрати нею права. І навпаки, відмова особи від здійснення свого суб'єктивного права (нездійснення його) виявляється у бездіяльності. Тобто, особа не вчиняє будь-яких дій, спрямованих на реалізацію належного їй права.

Відповідно до ч. 2 ст. 12 ЦК нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом. З цієї норми випливає, що особа не тільки вільна в активному використанні свого права, а й має можливість утримуватись від його реалізації, якщо з будь-яких обставин вона в цьому зацікавлена. Отже, відмова від здійснення права про яке йдеться у ч. 2 ст. 12 ЦК, це не відмова від права, а відмова від його реалізації.

На особу як суб'єкта права не покладається обов'язок його здійснювати. Це властивість суб'єктивного цивільного права, яка його різнить від суб'єктивних прав іншого роду, наприклад, прав посадовців, які вони не тільки можуть, але й зобов'язані здійснювати. Цей підхід закладений й в позитивному праві. Наприклад, у ст. 7 Закону України «Про звернення громадян» міститься заборона відмови в прийнятті та розгляді звернення громадян до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організації, посадових осіб. Тобто вищевказані суб'єкти зобов'язані прийняти до розгляду звернення, що оформлені належним чином і подані у встановленому порядку.

Натомість у ч. 2 ст. 12 ЦК передбачено, що у вказаних законом випадках відмова від здійснення права має наслідком їх припинення. Необхідність таких виключень із загального правила обумовлена важливістю деяких об'єктів цивільних прав для інших осіб або для суспільства в цілому. Зокрема, якщо у результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки культурної спадщини їй загрожує пошкодження або знищення, відповідний орган охорони культурної спадщини робить власнику пам'ятки попередження (ч. 1 ст. 352 ЦК). Якщо власник пам'ятки культурної спадщини не вживає заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом відповідного органу охорони культурної спадщини може постановити рішення про її викуп (ч. 2 ст. 352 ЦК).

За Ю. Гамбаровим, якщо стан права без здійснення продовжується довго, то воно вбиває право саме внаслідок важливості для останнього моменту здійснення, на чому засноване всі вчення про давність. Взагалі, тривале нездійснення права може бути прірвняне до його втрати, оскільки якщо правом користується постійно не та особа, якій воно належить, якщо це право породжує правові на-

слідки тільки для іншої особи, то воно вже не право для того, хто надав можливість користування ним іншій особі через те, що втрачає для першої значення і перетворюється у пустий звук [5, с. 491]. Тобто, якщо особа, на тривалий час поступається своїм правом іншій особі та не має з цього жодної вигоди, то це, на думку Ю. Гамбарова, мало наслідком втрату суб'єктом такого права.

З такою думкою можна погодитися, оскільки особа, у разі відмови від свого права на користь іншої особи, позбавляється можливості його здійснення та не отримує за це винагороди. Отже, фактично право вже в особі не існує. Проте особа має право надати свою річ, яка належить їй на праві власності в користування іншій особі (наприклад, за договором найму), уклавши з нею про це відповідний договір. Таке поведіння особи зі своїм майном є однією з форм здійснення нею своїх цивільних прав.

І. Спасибо-Фатеева підкреслює, що «право в особі залишається, оскільки відмова від здійснення права не припиняє саме право, на відміну від випадків відмови від права, зокрема, права власності, наслідком відмови від якого є його припинення» [6, с. 26]. З цією позицією слід погодитися, оскільки через певні суб'єктивні чи об'єктивні чинники особа може протягом деякого часу або взагалі не здійснювати своє право. Проте це *не є підставою для припинення* в неї такого права (за деякими винятками), оскільки вона не здійснила спрямованої на це дії. Так, у разі нездійснення співвласниками свого переважного права, їх виявлення волі виражається у мовчанні, яке набирає юридичної сили лише в тих випадках, коли йому надається

таке значення з прямої вказівки закону. У ч. 2 ст. 362 ЦК мовчання співвласників можна розглядати як юридично значиме виявлення волі, яке направлене на припинення їх переважного права щодо купівлі частки у праві спільної часткової власності. Проте воно не втрачається ними назавжди. У разі продажу частки у праві спільної часткової власності співвласником в іншій ситуації, вони зберігають переважне право перед іншими особами на її купівлю.

Таким чином, категорії «відмова від права» та «відмова від здійснення права» *мають деякі відмінності*, залежні від:

- *правової природи*, адже відмова від права – це позитивна дія суб'єкта, спрямована на припинення своїх цивільних прав, тобто правочин, тоді як відмова від здійснення права – негативна дія (бездіяльність) суб'єкта, який обирає таку поведінку через певні суб'єктивні чи об'єктивні обставини;

- *наслідків* – відмова особи від свого суб'єктивного права спрямована на його припинення у неї, а відмова від здійснення права до цього не призводить. За загальним правилом право у особи залишається, вона його не втрачає;

- *способів здійснення* – відмова від права – це один з видів здійснення особою свого права, яке завжди виражається в *активних її діях*, спрямованих на це. Відмова від здійснення права – не вчинення особою жодних дій, пасивна її поведінка, тобто *бездіяльність*.

Між тим вищезрозглянуті категорії мають і дещо спільне – воля особи, яка виражається як у активній діяльності особи, так і за її відсутності (бездіяльності).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Эннекерус Л. Курс германского гражданского права. Т. 1. Полутом 2 / Л. Эннекерус; пер. с нем. И. Новицкого; под ред. и с предисл. Д. Генкина. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1950. – 484 с.
2. Яковлев В. Древнеримское частное право и современное российское гражданское право / В. Яковлев. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 960 с.
3. Мейер Д. Русское гражданское право / Под ред.: Е. Суханова, В. Ема. – 3-е изд., испр. – М. : Статут, 2003. – 831 с.
4. Халфина Р. Общее учение о правоотношении / Р. Халфина. – М. : Юр. лит., 1974. – 340 с.
5. Гамбаров Ю. Гражданское право. Общая часть: лекции / Ю. Гамбаров. – М. : Литография, 1897-1898. – 765 с.
6. Спасибо-Фатеева И. Категория отказа в гражданском праве Украины / И. Спасибо-Фатеева // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. – 2010. – № 35. – С. 21–38.
7. Ожегов С. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е издание. – М., 1991. – 915 с.
8. Толстой Ю. Гражданское право. Часть первая: учебник / под ред. Ю. Толстого, А. Сергеева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2005. – 765 с.
9. Суханов Е. Гражданское право. Общая часть: учебник / под ред. Е. Суханова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 496 с.
10. Садикова О. Гражданское право: учебник / О. Садикова. – М. : Инфра-М, Контракт, 2006. – 493 с.
11. Матузов Н. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. Матузов. – С. : Изд-во Сарат. ун-та, 1972. – 292 с.